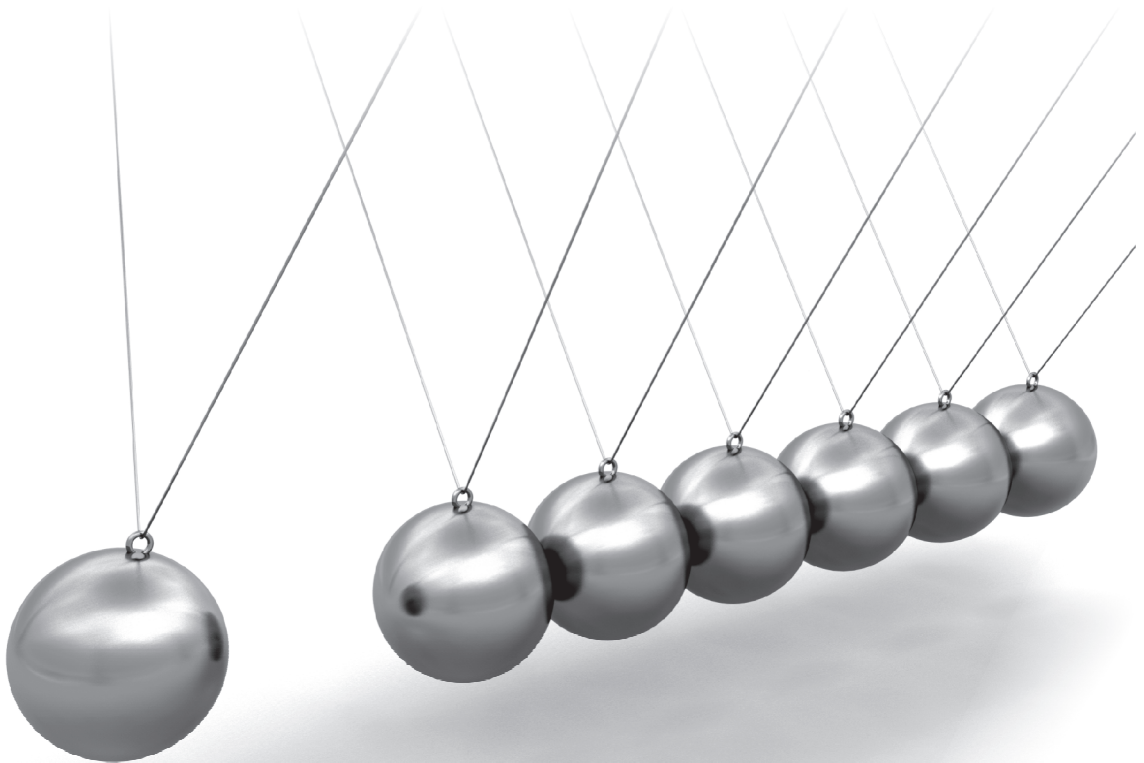


Свакодневица и друштвени одговори на епидемијске кризе 1914–2020

Милан Ристовић (уредник)



1838

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Филозофски факултет, Универзитет у Београду | 2021



1838

C

**вакодневица
и друштвени одговори
на епидемијске кризе
1914–2020**

Зборник радова

Милан Рисџовић (уредник)

Едиција *Човек и друштво у време кризе*

*Свакодневица и друштвени одговори
на епидемијске кризе 1914–2020*

Зборник радова

Милан Ристовић (уредник)

Београд 2021.

Издавач

Универзитет у Београду – Филозофски факултет

Чика Љубина 18–20, Београд 11000, Србија

www.f.bg.ac.rs

За издавача

Проф. др Миомир Деспотовић,
декан Филозофског факултета

Рецензенти

Проф. др Данијел Синани,

Одељење за етнологију и антропологију,
Филозофског факултета, Универзитета у Београду

Проф. др Владимир Турјачанин,

Филозофски факултет, Универзитет у Бањој Луци

Др Горан Милорадовић, научни саветник,

Институт за савремену историју, Београд

Лектор

Биљана Цукавац

Дизајн корица

Ивана Зорановић

Припрема за штампу

Досије студио, Београд

Штампа

ЈП Службени гласник, Београд

Тираж

200

ISBN 978-86-6427-186-8

Овај зборник је настао у оквиру научноистраживачког пројекта
Човек и друштво у време кризе, који финансира
Филозофски факултет Универзитета у Београду.

САДРЖАЈ

- 7 | *Милан Рисџовић*
Реч уредника
- 9 | *Алексеј Тимофејејев*
Информисање српске јавности о епидемији тифуса
у првој половини 1915.
- 23 | *Дубравка Стојановић*
„Чување постеље и узимање на знојење“. Свакодневни
живот Београђана у време шпанске грознице 1918–1919.
- 35 | *Јелена Рафаиловић*
Хигијенске прилике и заразне болести међу радницима у
Краљевини Југославији (прилог истраживању)
- 49 | *Милан Рисџовић*
Између сузбијања и идеолошке употребе заразних болести
у окупираној Србији у Другом светском рату
(предлог за даље истраживање)
- 63 | *Раџина Вучеџић*
Вариола вера и вакцинација Београђана 1972. године
- 77 | *Драјан Појаџић*
Борба против епидемије ковида-19 у Србији: мере и намере
- 93 | *Зоран Павловић*
„Планирана пандемија“? Теорије завере о корона вирусу
- 109 | *Лидија Б. Радуловић*
„Физичка дистанца“ vice versa „социјална дистанца“
у време пандемије – антрополошки огледи
о друштвеним и културним праксама
- 123 | *Илдико Ергеи*
Еластичност и отпор – свакодневне праксе у транзицији
ка постковид-19 реалности

Радина Вучетић*

ВАРИОЛА ВЕРА И ВАКЦИНАЦИЈА БЕОГРАЂАНА 1972. ГОДИНЕ

Апстракт: Тема рада јесте вакцинација Београђана током епидемије великих богиња 1972. године. Анализом деловања Градског штаба за борбу против карантинских болести и писања штампе о вакцинацији, даје се шира слика односа државе, струке и јавности током последње велике европске епидемије вариоле.

Кључне речи: епидемија, вариола вера, вакцинација, Београд.

Вариола вера (велике богиње, црне богиње, црне козице, арапске богиње) представља веома тешко, акутно обољење, које изазива вирус вариоле, а које се манифестује везикулозном¹ оспом, виском фебрилношћу и високим морталитетом. Са зараженог појединца се шири невероватном брзином и фатална је за око трећину заражених. Термин вариола потиче из 570. године, од бискупа Марија из Аванша, од латинске речи *varius* (пегав, „истачкан“), или од латинског израза *varus* (бубуљица). Енглески израз за вариолу, *smallpox*, скован је у 16. веку, да би се та болест разликовала од сифилиса (*the great pox*). Током историје, од вариоле су оболевали милиони људи, а сматра се да је само у 20. веку убила 300.000.000 до 500.000.000 људи (Korlow, 2003, стр. 9–11; Војић et al., 2007, стр. 225–228; Radovanović, 2017, стр. 22–23).

Историјат болести сеже у далеку прошлост, у Индију, Кину и Египат, а прва идентификована жртва вариоле је Рамзес V, који је умро око 1157. пре нове ере. Последњом жртвом сматра се сомалијски кувар, који је умро 1977, а званична искорењеност вариоле

* Професор др Радина Вучетић, ванредна професорка, Одељење за историју, Филозофски факултет, Универзитет у Београду, rvucetic@gmail.com

1 Везикуле – мехурићи испуњени течним садржајем.

проглашена је 1980. године (Korlow, 2003, стр. 9–10; Radovanović, 2017, стр. 25–29).² Када је Србија у питању, о тој болести се писало у различитим српским средњовековним рукописима, а више података о њој постоји од 19. века (Radovanović, 2017, стр. 34–35; Михаиловић, 1951, стр. 141–179). Вариола је већ тридесетих година 20. века, углавном искорењена у Европи а спорадично се појављивала углавном импортована из Азије или Африке. Глобализација је утицала на то да се она спорадично враћа у земље у којима је била искорењена, а једно од најефикаснијих средстава против вариоле била је брза и масовна вакцинација (Korlow 2003, стр. 11–12).

У време када је вариола избила у Југославији, у току је била велика акција Светске здравствене организације (СЗО) за искорењивање вариоле, нарочито у њеним ендемским жариштима Африци, Азији и Јужној Америци. И поред тога што је пет година успешно рађено на њеном сузбијању, вариола се 1972. појавила у 18 земаља, од којих је једна била и Југославија. У Југославији се појавила први пут после 42 године, јер је последњи оболели од вариоле забележен 1930, а последњи умрли 1926. године (Krajinović et al., 1972, стр. 13).

Извори објављени одмах по окончању епидемије³, као и писање тадашње штампе, осветљавају хронологију догађаја, динамику ширења, али и реаговање власти и здравствених институција на појаву вариоле у Југославији. Управо ти извори пружају драгоцен материјал за проучавање те епидемије, и помажу разумевању не само начина на који је Југославија, у кратком временском року, савладала вариолу, него и бољем разумевању начина на које држава, институције и друштво могу да делују у садашњој епидемији, али и свим будућим епидемијама и пандемијама.

Детаљи заражавања и даљег ширења болести индексног случаја⁴ вариоле у Југославији Ибрахима Хотија нису до краја расветљени, али се зна да је он био један од 24 хаџије-дервиша који су аутобусом посетили Меку и Медину и света места у Ираку, где је у јануару и фебруару 1972. било више регистрованих случајева вариоле, као и да је вирусом највероватније заражен на пијаци у Багдаду. Аутобус

2 „History of Smallpox“, CDC, <https://www.cdc.gov/smallpox/history/history.html> (приступљено 4. 6. 2021).

3 У питању су „бела књига“ о вариоли – *Епидемија и сузбијање великих богиња на подручју Београда*, зборник са Симпозијума о сузбијању вариоле на подручју Београда, одржаног од 14. до 16. новембра 1972. у Београду, *Епидемија вариоле у Београду 1972. године* и збирка материјала са југословенског симпозијума о вариоли, одржаног у Примоштену од 21. до 24. новембра 1972, *Вариола у Југославији 1972. године*.

4 Извора заразе.

којим је Хоти путовао ушао је у СФРЈ 15. фебруара и довезао путнике у Ораховац, после чега је кренуло ширење епидемије (Stojković et al., стр. 32–42).

Вариола је стигла у Београд 9. марта 1972, када је на Дерматовенеролошку клинику примљен Латиф Мумџић, 28-годишњи наставник из Новог Пазара. Због погоршаног стања, увече је пребачен на I хируршку клинику, где је умро следећег дана, на Одељењу за хитну хирургију и трауматологију. У Чачку, где је примљен после Новог Пазара, а ни по пријему у београдске болнице, вариола није препозната. Лекари су, мислећи да се ради о атипичном примеру алергијске реакције, Мумџића приказивали студентима Медицинског факултета. После смрти, његови посмртни остаци су пребачени у Нови Пазар, а породица је одбила обдукцију. Болест је, међутим, наставила да се шири на Косову, где је у Призрену 14. марта идентификовано неколико болесника, а 15. марта је тамо и званично потврђен вирус вариоле. У Београду се већ 17. марта састао Градски штаб за борбу против карантинских болести и донео прве одлуке, далеко од очију јавности. Дан касније, 18. марта, почела је вакцинација здравствених радника, припадника СУП-а, радника у саобраћају и угоститељству. Као један од кључних датума, издваја се 22. март, када је за Латифа Мумџића накнадно лабораторијски потврђена сумња да је 10. марта умро од вариоле и када је издата Наредба Савезног секретара за рад и социјалну политику о обавезној вакцинацији становника Београда (Antić et al., стр. 20–22; Крајиновић et al., стр. 33–35; Stojković et al., стр. 52–56; Radovanović, 2017, стр. 80–82; Бура, 2012, стр. 22–35).

Од прве жртве у Београду, 10. марта, до званичног утврђивања вариоле 22. марта, прошло је довољно времена да се епидемија прошири. Тог 22. марта издато је и наређење о спровођењу карантинских мера у болницама у којима је боравио Мумџић, као и о хитном проналажењу свих његових контаката. Здравствене службе и градске институције су муњевитом реакцијом допринеле томе да је већ 11. априла регистрован последњи случај оболелог од вариоле у Београду. Током епидемије вариоле, у Југославији је оболело 175, а умрло 35 људи. Главну улогу у сузбијању епидемије у Београду имао је Градски штаб за борбу против карантинских болести, који је радио од 17. марта до 8. маја 1972. године. У највеће успехе Штаба у сузбијању епидемије спадају брзо проналажење контаката оболелих, ефикасност у спровођењу карантина, и вакцинација (Antić et al., стр. 13–19).

Вакцинација

Вакцинација против вариоле је намерна инфекција човека вирусом ради заштите од великих богиња и она је била прва обавезна вакцина на свету, јер је разболевање било много ризичније од могућности да се јави нека од поствакциналних компликација (Воџић et al., 2007, стр. 227). За вакцину против великих богиња заслужан је Едвард Џенер, који је 1796. открио методу заштите од вариоле помоћу инфекције човека крављим богињама, а захваљујући његовом успеху, сви даљи поступци вештачког изазивања отпорности названи су вакцинација.⁵ У Великој Британији је до 1801. године том вакцином вакцинисано више од 100.000 људи, а вакцинација против вариоле почела је да се спроводи у Европи у првој половини 19. века (Radovanović, 2017, стр. 36–37; Koplów, 2003, стр. 19; Antić et al., 1972, стр. 9; Glynn, 2009; Bennett, 2020).

У Србији су прва „Правила о калемљењу богиња“, којима је предвиђено вакцинисање целокупног становништва, донета 1839, а свештеници су били дужни да о користима вакцинисања говоре у црквама најмање једном у три месеца. Да би служили као пример другима, 1842. сви државни званичници и чиновници, као и свештеници, били су дужни да се вакцинишу. Потврда о вакцинацији, или о томе да су велике богиње биле прележане, била је потребна за венчања, пријем у гимназију или добијање стипендија. Од 1881. године, вакцинација против великих богиња у Србији је била обавезна, а за избегавање вакцинисања биле су предвиђене високе новчане казне (Леовац, 2021; Михаиловић, 1951).

Вакцинација целокупног становништва је, када је избила епидемија вариоле у Југославији, била једна од првих и најзначајнијих мера у борби против те болести. Вакцина против вариоле је у СФРЈ била обавезна, и деца су се њоме вакцинисала први пут између 6. и 18. месеца живота, да би уследиле ревакцинације у 7. и 14. години живота. Године 1972. имунизација становника Београда спроведена је у рекордном року. Савезна епидемиолошка комисија и Савезни штаб сагласили су се да се у што краћем року вакцинише целокупно становништво Југославије.⁶ Пошто је и Градски штаб као један од главних циљева поставио вакцинацију становништва, на читавој територији Београда отворен је низ пунктова за вакцинисање.⁷ Будући да се до 25. марта крило реално стање од јавности, вакцинација је почела

5 По крављим богињама (*vacca* – крава; *vaccinia* – кравље богиње).

6 Т. Цацић, „Епидемија иза седам брава“, *НИН*, 9. 4. 1972, 18.

7 На подручју Београда, било је 728 вакциналних пунктова, од чега 568 у домовима здравља.

15. марта, да би већ 17–18. марта кренула организована вакцинација запослених у здравству, Градској чистоћи, СУП-у и саобраћајним и угоститељским предузећима.

Наредба о обавезној вакцинацији свих становника Београда издата је 22. марта поподне. Док још није обелодањено да се болест појавила и у Београду, *Полиџика* је извештавала да су само за 24 сата „од ове болести практично заштићени сви здравствени радници, који представљају први ешелон који би могао бити изложен инфекцији“.⁸ После издавања Наредбе о обавезној вакцинацији, *Вечерње новости* су на насловној страни упутиле позив *Сви на вакцинацију!* и објавиле да до 28. марта морају бити вакцинисани сви Београђани, као и да вакцине има довољно.⁹

Вакцинација се одвијала на различитим местима (*вакционалним њункџовима*) – у здравственим установама, школама, фабрикама, предузећима, на факултетима, аеродрому, аутобуским и железничким станицама, пристаништу, на улици, и на пунктовима на уласку у град.¹⁰ Било је укупно 14 пунктова око града, на којима су провераване потврде о вакцинацији, и ожиљци од вакцина. Изјава др Предрага Довијанића, начелника Градског секретаријата за здравствену и социјалну политику, показује како су поједини грађани настојали да избегну вакцинацију, а да уђу у Београд: „Примећено је да доста особа долази невакцинисано, и то из угрожених подручја. Таква лица се довијају на различите начине, како би избегла контролу, доносе лажне потврде о успешној вакцинацији и покушавају да, са угашеним фаровима на аутомобилима, прођу контролне пунктове.“¹¹

Вакцинација Београђана одвијала се муњевитом брзином. Само у једном дану, 24. марта, вакцинисано је 350.000 људи, до 25. марта је вакцинисано 500.000 Београђана, а до 27. марта било је завршено вакцинисање све предшколске и школске деце.¹² За првих недељу дана вакцинисано је 1.205.792 лица, а ревакцинисано 310.380 лица. Коначан број вакцинисаних грађана 1.894.341 знатно је премашивао број становника Београда (1.200.000), али су међу њима били и они који су се ревакцинисали због неуспелих вакцинација, као и они који су се у том тренутку нашли у Београду. До 20. априла завршена је обавезна вакцинација на територији Београда (Krajinović et al., 1972, стр. 45; Antić et al., 1972, стр. 17–18).

8 Д. Маринковић, „Београдска здравствена служба на опрезу“, *Полиџика*, 19. 3. 1972, 8.

9 „Сви на вакцинацију!“, *Вечерње новости*, 23. 3. 1972, 1.

10 „Од данас: контрола вакцинисаних“, *Полиџика експрес*, 27. 3. 1972, 1.

11 А. Јовановић, „Излечени излазе 17. априла“, *Полиџика експрес*, 8. 4. 1972, 3.

12 Т. Тирнанић, „Вакцинисано 500.000 Београђана“, *Вечерње новости*, 25. 3. 1972, 11.

Вакцине и гамаглобулин

И поред тога што је успех имунизације Београђана 1972. свакако без преседана у историји Србије и Југославије, постојали су одређени проблеми приликом споровођења вакцинације. Највећи проблем, на самом почетку, представљао је недостатак вакцина, што се види и из изјаве директора Дома здравља „Др Милутин Ивковић“, који је другог дана вакцинације изјавио да тај дом здравља треба да вакцинише 130.000 становника Палилуле, али да вакцина нема довољно.¹³ Да вакцинација није свуда текла без проблема, потврдио је и градоначелник Бранко Пешић, када је на конференцији за штампу одржаној 25. марта изјавио да вакцинација Београђана „можда не иде свуда, како је то баш замишљено“. О томе сведочи и његова изјава да је вакцина обезбеђена за све и да је „непотребна нервоза, која на моменте избија у граду“.¹⁴

Епидемија је, како се испоставило касније, затекла Југославију са малим бројем вакцина – било их је око 1.000.000, уз могућност дневне производње од 200.000 доза. Поред оскудице, постојале су и индиције да је вакцина из резерви била слабог квалитета, а неке су биле произведене још 1964. године и нису замењене свежим. Није било ни довољно ланцета и дворогих игала, којима је спровођена вакцинација,¹⁵ а није било ни довољно стручног кадра. Закључак је ипак био да је уз све те проблеме крајњи резултат био фрапантно добар – за три до шест недеља у целој земљи успешно је вакцинисано између 85 посто и 95 посто становништва (Stojković et al., стр. 271).

С обзиром на мањак вакцина у престоници, додатне дозе су првог дана стигле из Загреба, из посебних државних резерви, а онда је кренула набавка из иностранства. Помоћ је почела да стиже као показатељ међународне солидарности, али и хладноратовске *вакциналне дипломатије*. До 11. априла испоручено је 10.000.000 доза вакцине против вариоле, 76 литара хиперимуног гамаглобулина и 14 килограма марборана¹⁶. Помоћ Југославији упутили су СЗО (500.000 доза, уз најаву слања још 1.000.000 вакцина), Албанија (200.000), Бугарска (600.000), Француска (225.000), Грчка (300.000), Холандија (250.000),

13 С. Милошевић, Ј. Павловић, „Општа здравствена мобилизација“, *Политика експрес*, 24. 3. 1972, 7.

14 Д. М. „Вакцина је обезбеђена за све“, *Политика*, 26. 3. 1972, 6.

15 Тадашња метода вакцинисања, *скарификација*, подразумевала је гребање покожице, односно прављење две огреботине, једне испод друге, без расечања коже, на које се наносила по кап вакцине.

16 Марборан је био једини лек који је могао да спречи појаву болести уколико се да до 72 сата након изложености вирусу.

СР Немачка (125.000), ДР Немачка (60.000), Румунија (300.000), а највећу помоћ дале су Кина (3.500.500), САД (3.251.000), СССР (3.000.000 доза и 2.000 доза хиперимуног гамаглобулина) и Швајцарска (2.325.000). Поред тога, СЗО је послала свог водећег стручњака за велике богиње Рајхарда Линднера, а поред њега су у СФРЈ стигли и стручњаци из САД-а, Мађарске, Румуније, Албаније и Бугарске.¹⁷

У штампи је наглашавана помоћ Америке, а амбасадор САД-а Малколм Тун истицао је спремност америчке владе да помогне ликвидацију великих богиња у Југославији.¹⁸ Поред великог броја вакцина, најзначајнију америчку помоћ чинили су *Jet-Injection* апарати, у штампи и јавности познати као *амерички њишићољи*, који су у Београду били у употреби од 10. априла. За обуку југословенских здравствених радника за руковање тим пиштољем, Америка је послала и пет лекара и једног техничара.¹⁹ Помоћ САД-а била је драгоцену, јер је техника вакцинисања била изузетно једноставна, због чега се уз помоћ тог пиштоља могло вакцинисати и 1.000 људи за само сат времена (Krajinović et al., стр. 18; Antić et al., стр. 41). Поступак вакцинисања тим апаратом био је безболан, није остављао траг на кожи, а непосредно после вакцинације било је дозвољено и купање, што га је разликовало од уобичајеног начина вакцинисања против вариоле. Додатна предност је била у томе што су тим апаратом могла да се вакцинишу и лица којима су претходна вакцинисања била неуспешна.²⁰ О томе колико је пиштољ представљао нешто посебно, сведочи податак да је једне суботе њиме било предвиђено вакцинисање у Скупштини града,²¹ као и вест да су после вакцинисања пиштољем реакције „далеко блаже и мирније, него после цепљења помоћу пера“.²² *Амерички њишићољ* имао је и своје јунаке, па се, како је преносио *НИН*, „од неуморног давања вакцине, са једним од 24 специјална пиштоља, шефу америчке екипе лекара, упућене као здравствена помоћ Југославији, др Мајклу Леину, акутно заморио прст на обарачу“.²³

Разлика између начина вакцинисања против вариоле, уобичајеног до тада – *скарификацијом* ланцетом или пером, и *њишићољем*,

17 „Манифестована међународна солиданост према Југославији“, *Политика*, 11. 4. 1972, 7.

18 „САД спремне да помогну ликвидацију великих богиња у Југославији“, *Политика*, 29. 3. 1972, 8.

19 „Манифестована међународна солидарност према Југославији“, *Политика*, 11. 4. 1972, 7; „Из иностранства стижу пошиљке вакцина“, *Политика*, 29. 3. 1972, 7.

20 „Пиштољ’ за непослушне“, *Вечерње новости*, 10. 4. 1972, 9.

21 А. Јовановић, „Амерички пиштољ даје вакцину“, *Политика експрес*, 10. 4. 1972, 6.

22 „Жути картони на Ташмајдану“, *Политика експрес*, 18. 4. 1972, 2.

23 Т. Џацић, „Епидемија иза седам брава“, *НИН*, 9. 4. 1972, 17.

била је невероватна, и као да је сведочила о старом и новом добу у медицини. За стари метод су проблем предствљали и начин апликације, лош квалитет вакцине, немогућност да се вакцина чува под одређеним условима, недовољно познавање технике вакцинисања и нетачно читање успеха вакцине. Стога је стари начин вакцинисања у Београду 1972. био успешан тек нешто преко 50 посто, док је вакцинисање *америчким ишиишољем* у Београду имало успех преко 90 посто (Krajinović et al., стр. 85–87).

Када је проблем с набавком вакцина решен, појавиле су се бриге грађана о квалитету вакцина. С вестима о различитом пореклу вакцина ширила се и дилема да ли су све подједнако добре. Причу о томе да неке вакцине јесу боље, а неке лошије, која је кружила градом, потврдио је и др Довијанић, и додао да „ове приче нису истините, јер су и наше и стране вакцине подједнако добре, направљене по међународним правилима и контролисане“.²⁴

Највећи проблем у процесу вакцинације Београђана био је везан за хиперимуни гамаглобулин. У питању је било средство антивариоличног дејства које се добија прерадом крви здравих, вакцинисаних особа, чији је организам створио антитела, а који се даје првенствено особама које су биле у непосредном контакту са оболелима, јер ствара имунолошку отпорност и ублажава симптоме уколико до болести дође. Завод за трансфузију крви је у тренутку обнародовања болести располагао минималном резервом од два литра хиперимуног гамаглобулина, и оне су послате на Косово. Паника је одмах кренула, а у штампи је смиривана речима да „овог лека засад има у апотеци *Авала* на Теразијама, да се продаје без рецепта и плаћа пуном ценом“ (једно паковање од два кубика коштало је 45 динара).²⁵ Истог дана је, међутим, *Полиџика експрес* објавила текст са насловом „Недовољно хиперимуног гамаглобулина“.²⁶ Могуће је да су и такви наслови допринели томе да је „око 750 паковања гамаглобулина јуче испарило из апотеке *Савски венац* и 30 комада из апотеке *Авала*“, а нервозу су појачавале речи директора Завода за трансфузију крви „Не располажемо више никаквим количинама“.²⁷ Речи градоначелника Бранка Пешића о томе да панике јесте било и да је црна берза почела да цвета, потврђују и да је „око гамаглобулина, створена непотребна нервоза. С њим се – како чујем – интензивно шпекулише, он се препродаје и то узбуђује људе“.²⁸ Цена је скакала, а постојали су различити

24 А. Ј. „Све вакцине подједнако добре“, *Полиџика експрес*, 1. 4. 1972, 2.

25 „Гамаглобулин без рецепта“, *Вечерње новости*, 24. 3. 1972, 3.

26 „Вакцина за све Београђане“, *Полиџика експрес*, 24. 3. 1972, 1.

27 Т. Тирнанић, „Вакцинисано 500.000 Београђана“, *Вечерње новости*, 25. 3. 1972, 11.

28 Д. М. „Вакцина је обезбеђена за све“, *Полиџика*, 26. 3. 1972, 6.

начини на које се до њега долазило. Штампa је писала да је 28. марта на Теразијама ухваћена група препродаваца гамаглобулина која га је продавала за по 1.000 динара, да су пилоти и стјуардесе ЈАТ-а преносили гамаглобулин, наводно за своје познанике, а најрадикалнији је био случај из једног од карантина, где је неколико здравствених радника бацало кроз прозор гамаглобулин својим рођацима, иако је у карантину био далеко важнији.²⁹

Ситуација се донекле побољшала када је почела да стиже међународна помоћ, али и када су Београђани стекли антитела после вакцинасања. С обзиром на то да је највише антитела у крви између 14. и 20. дана од дана пријема вакцине, тачно 14. дана од почетка вакцинације градски Завод за трансфузију крви почео је да прикупља крв вакцинисаних за стварање гамаглобулина.³⁰ Нарочито је то било важно због оних који никада раније нису примили вакцину, јер су и они морали да се вакцинишу хиперимуним гамаглобулином, а рачунало се да је у Београду било око 10.000 људи који никад нису примили вакцину против великих богиња. Податак да је упркос вакцинацији, прописаној законом, било толико оних који нису примили вакцину, отвара питање односа грађана према вакцинасању.

Страх од вакцина

Судећи по броју вакцинисаних, јасно је да су се грађани масовно одазвали позиву на вакцинацију. Види се и да је, поготово на почетку, било панике у вези са тим да ли ће бити довољно вакцина и гамаглобулина, као и због дилеме да ли су све вакцине подједнако добре. Некада је и само чекање за вакцину било стресно, те се у извештају о епидемији спомињу анксиозност и „психичка напетост у атмосфери извесног немира и ишчекивања нових догађаја“ (Antić et al., стр. 40). Највећи страх био је у вези са нежељеним реакцијама и контраиндикацијама, а медији су често и сами изазивали конфузију која је додатно могла да узнемири грађане. О вакцинама, нежељеним реакцијама и контраиндикацијама за медије често је говорила проф. Десанка Косановић-Цветковић са Инфективне клинике. И поред чињенице да је снажно промовисала вакцинацију, нека од њених објашњења могла су да делују узнемирујуће. Објашњавала је да су компликације са вакцином „могуће – ако се садржај вакцине пренесе на око или загребану кожу“, као и да се „озбиљне компликације у

29 С. Шeвић, Д. Грегорић, „Како је побеђена вариола вера (8)“, *Политика експрес*, 20. 5. 1972, 25.

30 „Вакцинисани, дајте крв“, *Политика експрес*, 3. 4. 1972, 1.

вези с вакцинацијом могу јавити ако дете рашчеше вакциналну пуштулу, јер га много сврби, и његов садржај пренесе прстићима на око, или на разгребану, екзематозну кожу. Тако се на тим местима могу створити нови вакцинални мехурићи, те може доћи до оштећења вида и стварања *секундарних вакцина*, а може да се и цела површина коже нађе под мехурићима *као у њравих великих богиња*.³¹ Више пута је објашњавала и шта је све контраиндиковано, а број контраиндикација је само растао. Пошто су се информације о томе да ли труднице смеју да се вакцинишу мењале из дана у дан, она је појаснила да се вакцинисање не препоручује током првог и трећег тромесечја трудноће „због могућности побачаја и евентуалног оштећења плода, а и касније, због опасности од превременог порођаја“.³²

Новине су, вероватно из потребе да смире грађане, доносиле изјаве стручњака, попут Љубинка Стојковића, директора Института за имунологију и вирусологију, који је наводио да до минималних нуспојава долази једном у 20.000 случајева.³³ Да је страх ипак постојао, потврђују написи о томе да су међу грађанима све учесталији разговори о штетним последицама вакцина, „с разумљивом дозом претеривања која прати такве масовне психозе“.³⁴ И штампа је умела да допринесе ширењу те психозе, јер је, када је вакцинација завршена, наведено да је само у Инфективној клиници лечено „око сто грађана код којих је вакцина изазвала реакције у виду промена на кожи и на нервном систему“. Најчешће су навођене тешке кожне реакције, а у *Полицији* је писало да је „било доста оних који су по пријему вакцине, на неки начин оболели од великих богиња, али у блажој форми“.³⁵

С обзиром на спорадичне текстове о фалсификованим потврдама о вакцинацији, или о бројевима невакцинисаних, поставља се питање ко су били *антиваксери* у ауторитарном систему, у коме је вакцинација била обавезна. Судаћи по изјавама стручњака, најчешће су то били интелектуалци, међу којима је било највише здравствених радника. Тадашњи закон изричито је налагао да се здравствени радници морају вакцинисати против свих заразних болести сваке треће године, али изгледа да се то није поштовало, јер је крајем 1971. године републичка санитарна инспекција због избегавања вакцинације морала да пријави „известан број здравствених радника“ судији

31 „Пажљиво после вакцине“, *Вечерње новости*, 24. 3. 1972, 3.

32 „Вакцинација – кордон против богиња“, *Полиција*, 27. 3. 1972, 4.

33 „Вакцинација у пуно јеку“, *Полиција експрес*, 26. 3. 1972, 1.

34 В. Петровић, „Штетне последице вакцинације су ретке“, *Полиција*, 10. 4. 1972, 9.

35 Д. Маринковић, „Одрасли осетљивији на вакцину од деце“, *Полиција*, 20. 4. 1972, 7.

за прекршаје, али без већих ефеката, јер су максималне казне биле 50 динара. Исте, 1971. године је и „једном анализом на бази лабораторијских мерења утврђено да имунолошко стање становништва у Србији није довољно да га заштити у случају појаве неке заразне болести“. Закључак *НИН*-а био је да „људи једноставно избегавају да се вакцинишу, а репресивне мере нису довољно строге да их на то нагнају“. Истраживања су показала и да су здравствени радници већ 1962. у вишем проценту избегавали вакцину против вариоле, тако да су углавном били вакцинисани само они који су радили у инфективним клиникама и поједини епидемиолози, што је довело до тога да су многи здравствени радници ушли у епидемију незаштићени, због чега је многе од њих ухватила паника, што је све заједно резултирало већим заражавањем здравствених радника (Stojković et al., стр. 268–271).

Посебан парадокс, кад је вакцинисање деце у питању, представљала је чињеница коју је изнео др Богољуб Арсић да су „невакцинисана деца претежно деца интелектуалаца, најчешће можда баш лекара“, због чега је лекаре који су на тај начин избегли вакцинисање сопствене деце назвао највећим кукавицама.³⁶ Податке о невакцинисаној деци изнео је и др Довијанић, који је навео да пре епидемије, у Београду против вариоле није био вакцинисан значајан број деце, углавном из породица интелектуалаца, пре свега лекара, као и да се вакцинацији није одазивало здравствено особље у неким клиникама.³⁷ И чувени педијатар, проф. др Вукан Чупић тврдио је да је број невакцинисане деце у престоници из године у годину растао, и поновио неколико пута изнете тврдње да су најчешће невакцинисана деца интелектуалаца.³⁸ Анализе и пре вариоле, и током ње, показале су да око 10 посто београдске деце никад није било вакцинисано, што је указивало на то да се родитељи очито нису придржавали закона. Примера ради, на територији школског диспанзера Дома здравља „Борис Кидрич“ на општини Савски венац било је чак 12,6 посто невакцинисане деце у прешколском узрасту, и 15,4 посто међу ученицима школа здравственог смера (Krajinović et al., стр. 69–75).

Остаје питање зашто је постојао отпор према тим вакцинама међу здравственим радницима и да ли су нежељени ефекти били једини разлог за њихово избегавање. Питање нежељених ефеката вакцине против вариоле разматрано је када се епидемија завршила, те

36 Н. Мијатовић, „Бедем вакцине за четврти талас“, *Вечерње новости*, 30. 3. 1972, 3; Др Зденко Левантал, „Истина о епидемији“, *НИН*, 2. 4. 1972, 33.

37 Т. Џаџић, „Епидемија иза седам брава“, *НИН*, 9. 4. 1972, 19.

38 „Зашто Београђани не вакцинишу децу?“, *Полијтика*, 28. 3. 1972, 12.

су на југословенском симпозијуму о вариоли у Примоштену и сами стручњаци поставили питање „зашто смо спровели масовну вакцинацију безмало целокупног становништва земље“. Као један од главних разлога за масовну вакцинацију, наведено је да први случај вариоле није откривен благовремено и да је вариола утврђена тек кад се појавио први талас оболелих. Речено је и да је могуће да је направљена грешка с одлуком о масовној вакцинацији, јер је она почела истовремено у целој земљи, што је „разводнило снаге“ и довело до тога да у главном жаришту, на Косову, није спроведена ефикасно, како је требало. Наведено је, такође, и да би без међународне солидарности у слању вакцина, „тактика широко примењене масовне вакцинације могла имати катастрофалне последице, јер су жаришта могла остати без вакцине у жеку епидемије“ (Stojković et al., стр. 268–269).

Уз многе дилеме и питања без одговора, остаје као непобитна чињеница да је у рекордном року, за мање од месец дана, у једној од најдраматичнијих и најуспешнијих здравствених акција у Југославији, у Београду дато 1.894.341 вакцина, да је у року од шест недеља вакцинисано око 18.000.000 становника СФРЈ, да је епидемија успешно савладана, а да је Југославија за тај успех добила озбиљне похвале Светске здравствене организације. Остаје, такође, и чињеница да су анализом понашања власти и грађана током епидемије вариоле идентификовани и шаблони понашања наведених актера који се у великој мери и на сличан начин понављају у Србији и током актуелне COVID-19 пандемије, представљајући индиректно и важан допринос савремене историографије разумевању таквих шаблона као предуслова за промену лоше праксе, али и креирање будућих политика у сфери заштите јавног здравља.

Референце

Објављени извори

- Antić, B. et al. (1972). *Epidemija suzbijanja velikih boginja na području Beograda, mart–maj '72*. Beograd: Skupština grada Beograda.
- Krajinović, S. et al. (1972). *Epidemija variole u Beogradu 1972. godine (Zbornik radova saopštenih na Simpozijumu o suzbijanju variole na području Beograda održanog od 14. do 16. novembra 1972. u Beogradu)*. Beograd: Skupština grada Beograda.
- Stojković, Lj. et al. (1973?). *Izabrani materijali sa jugoslovenskog simpozijuma o varioli održanog u Primoštenu od 21. do 24. novembra 1972. godine*. Ljubljana: Delo.

Штампа

Вечерње новостии
НИН
Полиџика
Полиџика експрес
Свети

Литература

- Benett, M. (2020). *War against Smallpox. Edward Jenner and the Global Spread of Vaccination*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Божић, М. et al. (2007). *Инфекџивне болестии (уџбеник за стџудентне медиџине)*. Београд: Медицински факултет (ЦИБИД).
- Бура, Н. (2012). *Без обдукџије. Књига о еџидемиџи великих боџиња у Србиџи 1972. године (верна реконструкџија доџађаја)*. Нови Сад: Прометеј.
- Glynn, I. and J. (2005). *The Life and Death of Smallpox*. London: Profile books.
- Леовац, Д. (у штампи) „Вакцинаџија у Србиџи у 19. веку – између законских оквира и примене“, у: *Сузбијање еџидемиџи у нововековној Србиџи: инстџиџуционални оквири и џрактџични дометии*. Београд: Филозофски факултет.
- Koplow, D. A. (2003). *Smallpox. The Fight to Eradicate a Global Scourge*. Berkeley – Los Angeles – London: The University of California Press.
- Михаиловић, В. (1951). *Из историџе саниџеџија у обновљеној Србиџи*. Београд: САНУ.
- Radovanović, Z. (2017). *Variola vera. Virus, еџидемиџа, џуди*. Smederevo: Heliks.
- Williams, G. (2010). *Angel of Death. The Story of Smallpox*. Palgrave Macmillan.

Radina Vučetić*

SMALLPOX AND VACCINATION OF BELGRADERS IN 1972 ILI SMALLPOX AND VACCINATION OF BELGRADE RESIDENTS IN 1972

Abstract: The topic of this paper is the vaccination of Belgrade residents during the epidemic of smallpox in 1972. The analysis of the activities of the City Headquarters to Combat Quarantine Diseases and press reports on the vaccination process provides a wider picture of the relation between the state, experts, and public during the last great European smallpox epidemic outbreak.

Key words: epidemic, smallpox, vaccination, Belgrade

* Dr. Radina Vučetić, Associate Professor, Department of History, Faculty of Philosophy, University of Belgrade, rvucetic@gmail.com

CIP – Каталогизација у публикацији –
Народна библиотека Србије, Београд

316.62:616.98-036.22(082)

316.728(497.11)“19/20“(082)

614.2(497.11)“19/20“(082)

СВАКОДНЕВИЦА и друштвени одговори на епидемијске
кризе 1914–2020 : зборник радова / Милан Ристовић (уредник).
– Београд : Универзитет, Филозофски факултет, 2021 (Београд :
Службени гласник). – 134 стр. : илустр. ; 24 см. – (Едиција Човек и
друштво у време кризе)

» ... у оквиру научноистраживачког пројекта Човек и друштво у
време кризе' ...“ --> колофон. – Тираж 200. – Стр. 7–8: Реч уредника
/ Милан Ристовић. – Напомене и библиографске референце уз
текст. – Библиографија уз сваки рад. – Abstracts.

ISBN 978-86-6427-186-8

1. Ристовић, Милан, 1953– [уредник]

а) Епидемија -- Србија -- 20в-21в -- Зборници б) Здравствена
заштита -- Србија -- 20в-21в -- Зборници в) Србија -- Свакодневни
живот -- 20в-21в -- Зборници

COBISS.SR-ID 52089097

Анализе понашања људи у условима епидемија и то како епидемија различитог „типа“ (ратних или мирнодопских), тако и у различитим периодима током прошлог века заиста су ретке, а оне интердисциплинарне природе још су ређе. Зборник *Свакодневица и друштвени одговори на епидемијске кризе 1914–2020*. групе аутора са Филозофског факултета Универзитета у Београду представља управо један такав покушај.

Из рецензије др Горан Милорадовић

Посебну вредност зборника представља чињеница да су у фокусу не појединачне пандемије или ограничен временски оквир, већ низ пандемија и епидемија које су у Србији владале током једног столећа. Вредност представља и, условно речено, поглед на пандемију „одоздо“, из угла обичних људи, било у смислу анализе колективних реакција на епидемију, било у анализи односа према измењеним околностима живота (нове мере и правила понашања).

Из рецензије проф. др Владимир Турјачанин

Обједињујући различите дисциплинарне перспективе, теоријске концепте, методе истраживања, овај зборник приступа проблему друштвеног живота епидемија и пандемија из комбиноване теоријско-методолошке перспективе, и у упоредном оквиру, што као резултат има успостављање проблемске и теоријске платформе за даље проучавање друштвених и културних аспеката здравствено-социјалних криза какве су епидемије и пандемије у мултидисциплинарној перспективи.

Из рецензије проф. др Данијел Синани